

JADIDCHILIKNING YUKSAK NAMOYONDASI – ABDULHAMID CHO'LPON

Barziyev Oybek Xabibullayevich

**Ilmiy rahbar:, Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
 filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)**

Abdurahimova Mohigul Abdullajon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20427164>

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakati va uning yirik namoyandasi Abdulhamid Cho'lpon hayoti hamda ijodiy faoliyati yoritiladi. Jadidchilikning vujudga kelish sabablari, ma'rifatparvarlik g'oyalari, milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, Cho'lponning adabiy merosi, publitsistik faoliyati, teatr va tarjimonlik sohasidagi ishlari hamda uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari haqida ma'lumot beriladi. Maqolada ijodkorning milliy ozodlik, erk va ma'naviy yangilanish haqidagi qarashlari ochib berilib, uning o'zbek adabiyoti taraqqiyotidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, Turkiston, Abdulhamid Cho'lpon, o'zbek adabiyoti, publitsistika, teatr, tarjimonlik, ijtimoiy-siyosiy qarashlar.

Annotation: This article examines the Jadid movement that emerged in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries and the life and literary activity of its prominent representative, Abdulhamid Cho'lpon. The study analyzes the origins of Jadidism, its educational and reformist ideas, and its role in the process of national awakening. Particular attention is given to Cho'lpon's literary heritage, journalistic work, theatrical activities, translations, and socio-political views. The article highlights his contribution to the development of modern Uzbek literature and his advocacy of national freedom and spiritual renewal.

Keywords: Jadidism, enlightenment movement, national awakening, Turkestan, Abdulhamid Cholpon, Uzbek literature, journalism, theatre, translation, socio-political ideas.

Аннотация: В данной статье рассматривается движение джадидизма, сформировавшееся в Туркестане в конце XIX - начале XX века, а также жизнь и творческая деятельность его видного представителя - Abdulhamid Cho'lpon. Анализируются причины возникновения джадидского движения, его просветительские идеи и роль в процессе национального пробуждения. Особое внимание уделяется литературному наследию Чулпана, его публицистике, театральной деятельности, переводческой работе и общественно-политическим взглядам. В статье раскрывается значение творчества писателя в развитии узбекской литературы.

Ключевые слова: Джадидизм, просветительство, национальное пробуждение, Туркестан, Абдулхамид Чулпан, узбекская литература, публицистика, театр, переводческая деятельность, общественно-политические взгляды.

Jadidchilik yoki jadidizm (jadid - yangi) - o'n to'qqizinchi asr oxiri yigirmanchi asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim va Tatariston ziyolilari hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat. Dastlab jadidchilik XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqaldi.

Abdulhamid Cho'lpon (1897- 1938) - XX asr boshidagi jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, shoir, yozuvchi, dramaturg va jamoat arbobi. U milliy ozodlik, uyg'onish va

ma'rifatparvarlik g'oyalari o'z asarlarida tarannum etgan. Cho'lponning "Buloqlar" "Tong sirlari" kabi she'riy to'plamlari "Kecha va kunduz" romani o'zbek adabiyotida yangi davrni boshlab bergan.

Abdulhamid Cho'lpon 1897-yili Andijonning "Qatorterak" (hozirgi Navoiy shohko'chasi) mahallasida o'ziga to'q oilada dunyoga kelgan. Onasi Oysha aya o'zbek xalq og'zaki badiiy ijodiyotining jonli xazinasi edi. Abdulhamid ham barcha daho san'atkorlar kabi so'z san'atiga muhabbatni onasi aytgan alla va ertaklardan olgan. Oysha ayaning 14 farzandidan faqatgina, 4 tasi omon qolib, qolganlari go'daklik chog'idayoq vafot etgan. Abdulhamid to'ng'ich farzand bo'lgan, uning Komila (1902), Fozila (1905) va Foiqa (1908) ismli singillari bo'lgan.

Otasi Sulaymonqul Yunus o'g'li dehqonchilik, hunarmandchilik, keyinchalik bazzozlik bilan shug'ullangan ziyoli kishi bo'lib, Sharq mumtoz adabiyoti vakillari ijodidan bahra olgan, o'zi ham tasavvufona she'rlar yozgan. U o'sha davr adabiy muhitida "Rasvo" taxallusi bilan taniqli bo'lib, devon tartib etgan ijodkordir. Sulaymonqul asli O'sh shahri yaqinidagi Yorqishloqdan bo'lib, qishloqda ko'tarilgan to'polondan keyin Andijonga qochib kelgan va bu yerda yashab qolgan.

Ma'lumki, Cho'lponning talabalik yillari Turkistonda muhim ijtimoiy-siyosiy voqealarning boshlanish davriga to'g'ri kelgan. Bu davrda Rossiya turkiy xalqlarga o'z ta'sirini o'tkazgan, yerli aholi o'rtasida rus tilini o'rganishga qiziqish tobora kuchaya borayotgan edi. Davr oqimini his qilgan yosh Abdulhamid fikrlarida ham o'zgarishlar paydo bo'lgan. U taqvodor mudarris bo'lishning o'zi yetarli emasligini tushungan. Madrasada o'qib yurgan vaqtida tasodifan bir kishi bilan hamsuhbat bo'lgan. Asli Istanbuldagi panturkistlar markazidan bo'lgan bu kishi yosh Abdulhamid fikrlarini o'zgartirib yuborgan.

XX asr boshlarida Turkistonda tarqalgan ro'znomalar bu davr yoshlarining ijtimoiy-ma'naviy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, 1905-yilgi birinchi rus inqilobi, qolaversa, Eron va Turkiyada amalga oshgan inqilobiy to'ntarishlar uyqudagi mazlum Turkistonga ham yetib kelgan. Shuningdek, 1905-yili Turkiyada yuz bergan voqealar ta'siri sezilarli bo'lgan. O'rta Osiyo deb atalayotgan mintaqaning turli nuqtalarida jadidchilik harakati boshlanib ketgan. Bu harakatning Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Munavvar qori kabi faollarining da'vatlari hayotni yangicha qiyofalarda ko'rishga ishtiyoqmand yoshlarni o'ziga tortgan.

Cho'lpon bu haqda shunday deydi: "O'shanda biz, yosh o'zbek yozuvchilarining hammasi Fitrat ta'sirida edik, u o'zbek she'r tuzilishining islohotchisi sifatida eski arabiy-forsiy shakllar va shablonlardan xoli bo'lib, jonli, real xalq tilida yoza boshlagan edi".

Mehnat faoliyati Cho'lpon o'z ijodiy faoliyatini 1912-1913-yillardan boshlagan. Uning ilk asarlari "Turkiston viloyatining gazetasi", "Sadoyi Turkiston", "Sadoyi Farg'ona" ro'znomalari hamda "Sho'ro", "Oyina" oynomalarida chop etilgan bo'lib, bularda, asosan, ma'rifatparvarlik g'oyalari targ'ib etilgan, shu bilan birga, ikki tomonlama ezilayotgan xalqni aniq va haqqoniy tasvirlarda ifodalashga harakat qilingan.

Cho'lpon ijodi davr bilan hamnafas bo'lgan. Ayniqsa, 1916-yili keyin u yaratgan publitsistik maqola, she'r va nasriy asarlarda ijtimoiy-siyosiy mavzular yetakchilik qilgan. Uning Fitrat muharrirlik qilgan "Hurriyat" (1917) ro'znomasida chop etilgan maqolalari hozirjavob mavzuga bag'ishlanganligi bilan ajralib turgan.

Cho'lpon 1917-1919-yillar oralig'ida Ubaydullaxo'ja, Mirmuhsin Fikriy va Abdulhamid Orif o'g'li bilan birga Orenburg shahriga borgan. U Boshqirdiston hukumati raisining kotibi vazifasida ishlash bilan birga adabiy hayotda ham faol ishtirok etgan. U yerda nashr etiladigan "Sho'ro" oynomasida turkiy xalqlarning ertangi kuni haqidagi publitsistik maqolalari chop etilgan. Cho'lponning millat haqidagi fikrlari o'sha davr boshqird ziyolilari diqqatini tortgan.

1918-yili Mannon Uyg'ur boshliq teatr truppasi Toshkentdan Orenburg shahriga gastrolga borgan. Cho'lpon Uyg'ur, Abror Hidoyatovga o'xshash teatr arboblari bilan uchrashgan, ular bilan ijodiy muloqotda bo'lgan. Bu uchrashuv Cho'lpon faoliyatida yangi sahifa ochgan. U o'z hayotini teatr bilan chambarchas bog'lagan.

Cho'lpon 1919-1920-yillari Orenburg safaridai qaytib, Toshkentda yashay boshlagan. U bu davrda "Ishtirokiyun" ro'znomasining faollaridan biri sifatida bir qator maqola, she'r va ocherklari bilan qatnashgan.

Uning jurnalistik faoliyati ham mana shu yillarga to'g'ri keladi. 1919-yili Nazir To'raqulov taklifi bilan Farg'ona viloyatida chiqayotgan "Yangi Sharq" ro'znomasiga ishga kelgan.

1921-yili Cho'lpon Fitrat taklifi bilan "Axbori Buxoro" ro'znomasiga xizmatga borgan. U ro'znoma muharriri sifatida Fayzulla Xo'jayev va Fitratning ilm, madaniyat, ijtimoiy-siyosiy hayot sohasidagi qarashlarini tashviq qilishda alohida jonbozlik ko'rsatgan. Buxoro inqilobi bayroqdorlariga qarshi kurash avj olgach, Fitrat Moskvaga, Cho'lpon esa Toshkentga ketishga majbur bo'lganlar.

1923-yili u Andijonga kelgan va "Darxon" ro'znomasida ishlay boshlagan. 1924-yili u yana Toshkentga ko'chib kelib, teatr ishlari bilan shug'ullangan. Shu yili teatr trupparining 24 a'zosi Moskvaga o'z bilimlarini chuqurlashtirish uchun yuboriladi. Ular safida Cho'lpon ham bor edi. U tarjimon va adabiy emakdosh sifatida faoliyat ko'rsatgan.

XX asr 20-yillarining ikkinchi yarmiga kelib ziyolilarni taftish qilish, ularga siyosiy ayblar qo'yish hollari kuchaygan. Ayniqsa, o'z asarlarida Vatan va millat istiqboli haqida fikr yuritgan ijodkorlarga "millatchi", "panturkist" va "panislamist" degan yorliqlar yopishtirila boshlangan.

Bunday tazyiq va ma'naviy kamsitishlar Cho'lpon iste'dodini so'ndira olmagan. U keyinroq 1935-1937-yillar ichida qilgan ishlari haqida gapirib, bunday degan: "Moskvadan kelganimga ikki yil bo'ldi... Mana, ikki yil orasida men nima ish qildim? "Ona"ning ikkinchi bo'limini tarjima qildim. Bu to'g'rida hammadan maqtov eshitaman. Bu ham birinchi bo'limcha keladi. Katta narsa. Undan keyin Gorkiyning "Yegor Bulichev"ini, A.S.Pushkinning "Dubrovskiy", "Boris Godunov"ini tarjima qildim. "Jo'r" degan she'rlar to'plamini topshirdim. Lohutiyning "Ovrupo safari"ni tarjima qildim. Undan tashqari, Eski shaharda chiqa turgan "Teatru" gazetasiga qatnashaman, undan keyin "Mushtum"da ishlayman, agar sizlar shuni ham kam desangiz, meni xalturaga tortgan bo'lasiz".

1931-yilga kelib Cho'lpon ijodiga nisbatan ta'qiblar kuchayib borgan. U Fayzulla Xo'jayevning maslahati bilan 1932-yili Moskvaga ketgan. Oradan ikki yil o'tgach, u yana Toshkentga qaytgan. Bu davrda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi tashkil bo'lgan, bir qator ijodkorlar uning safini to'ldira borayotgan edi. Cho'lpon ham shu uyushmaga kirish uchun ariza bergan. Lekin ariza e'tiborsiz qoldirilgan. Cho'lponga qarshi kurashayotgan yovuz kuchlar bu bilangina kifoyalanib qolmay, uning asarlarini chop etishga ham to'g'onoq bo'lganlar. U shu munosabat bilan Akmal Ikromovga murojaat qilgan. Tayinli natija bo'lmagan. Shundan keyin "zamonsozlikka" o'tishni afzal ko'rgan, kunning muhim masalalariga bag'ishlangan tashviiy ruh aniq sezilib turadigan she'rlar yozgan. Lekin Cho'lponning bu she'rlari ham matbuot yuzini ko'rmagan.

Cho'lpon millatning peshqadam vakillari ustiga bostirib kelayotgan zo'rvonlik mashinasi changalidan omon chiqa olmasligini tushunib yetgan. Andijondagi uyida saqlanayotgan qo'lyozmalarini, o'zi bilan bog'liq bo'lgan barcha ashyolarni Toshkentga olib ketgan. Oradan hech vaqt o'tmay u NKVD xodimlari tomonidan qo'lga olingan. 1938-yilning 4-oktabrida g'ayriqonuniy ravishda qatl etilgan.

1. Jadidchilik harakati bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. - Toshkent: Fan, turli yillar.
2. Naim Karimov. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, turli nashrlar.
3. Ozod Sharafiddinov. Cho'lponni anglash. - Toshkent: Ma'naviyat, 1994, (467-473-betlar).
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 12-jildlik. - Toshkent, 2000-2006.
5. O'zbekiston Fanlar akademiyasi. O'zbek adabiyoti tarixi (5 jildlik). - Toshkent: Fan nashriyoti.